

Радослав Илиев

Универзитет „Св. Климент Охридски“ у Софији,
Софија, Бугарска

ПОДРШКА БУГАРСКЕ И ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ИНИЦИЈАТИВЕ ЗА „ИЗГРАДЊУ” АФРИКЕ У ГОДИНАМА ХЛАДНОГ РАТА. АРХИТЕКТОНСКИ МОДЕЛИ И ПОЛИТИКА ДЕКОЛОНИЗАЦИЈЕ

Сажетак

Бугарско-српски односи имају своју вишевековну историју, али у јеку Хладног рата и драматичног 20. века, који је изазвао низ потешкоћа и у билатералним односима, важно је да се ти односи у потпуности разумеју. Такође, и да се анализирају и други случајеви синхроне бугарско-нигеријске и југословенско-нигеријске сарадње 1970-их око изградње два од најважнијих објеката убрзо проглашене независне Нигерије, а то су:

- Палата културе и спорта, која је 1977. године била домаћин једног од најзначајнијих форума за културни идентитет нове Нигерије: Други светски фестивал афричке културе и уметности;*
- Међународни сајам у Лагосу, који је симболична, али и до данас активна локација за привредну и комерцијалну инфраструктуру (а потом и изградњу) независне нигеријске привреде.*

Кључне речи: Бугарска, Југославија, Хладни рат, Африка, деколонијализација.

У широким оквирима модерног доба¹ и конкретније у ери 20. века и Хладног рата могу се ставити различити нагласци и кључни фактори за историјску анализу, будући да је ово не само најближе, већ и најмасовније доба демографског бума и глобалног повезивања људи. Процеси, комуникација и исходи су неупоредиво масовнији, често универзални широм региона, континента или света.

Једна од тих нити, која такође игра улогу лакмуса у контексту бугарско-српских односа, јесте питање земљишта, територијалног развоја и архитектуре.²

Земља/територија је најстарија јединица мере за моћ, ауторитет и ривалство. Од праисторије, до модерног доба, а посебно после друге и треће индустријске револуције, друштва, државе и њихови савези су се свађали, ратовали, преговарали, губили или освајали земље. Савремено доба, комуникациони развој и могућност да се технолошки, иновативно доминира, територијалне спорове чине секундарном, а технолошко „ширење” примарном важношћу.

Тако можемо разумети зашто су у периоду после Другог светског рата, а посебно после раскола између Тита и Стаљина, односи између Југославије и Источног блока не само погоршани, већ су практично замрзнути. У конкретном случају бугарско-југословенских односа, то је још израженије, због промене бугарске политике од почетка шездесетих година прошлог века, према тзв. „македонском питању”³. Оно је крајем 1940-их имало „међународно” компромисно решење Георгија Димитрова у погледу идеје Балканске федерације и разговора о Бледском споразуму. Након тоталног раскида ове идеје, као и еманципације СФРЈ од Москве и њених савезника, ново бугарско руководство креће путем строге и уске одбране својих државних и националних интереса у свим својим „спољним савезницима”, Савеза за узајамну економску помоћ и Варшавског договора, укључујући не само Грчку и Турску, већ и Југославију. „Македонско питање” и одбацивање Димитровљево небугарске позиције од стране новог лидера Тодора Живкова постали су велика препрека у развоју дубљих и ближих односа скоро до краја 1980-их.

¹ Weston, Richard “Modernism”, Phaidon Press, London, 1996, стр.15

² Stanek, Lukasz, “Architecture in Global Socialism: Eastern Europe, West Africa, and the Middle East in the Cold War”, Princeton Press, 2020

³ ЦДА, Ф. 1Б; оп. 5; а.е. 419

Међутим, модерно доба и снажно доминантна социјалистичка и марксистичка идеологија технолошког и друштвеног напретка омогућавају НРБ и СФРЈ⁴ да развијају односе на „спољашњем терену”, на пољу извоза технологије, модернизације и унапређења међу земљама Блиског истока, Африке, Азије и Латинске Америке. У том контексту, ван званичног државног нивоа између Софије и Београда, на терену, међу земљама у развоју или онима који се боре за деколонизацију и независност, бугарски и српски тимови ће истовремено учествовати у материјално-технолошкој конструкцији/„обележавању” нове државе које одбацују ауторитет старих колонијалних центара у Лондону, Паризу, Лисабону, Амстердаму, Мадриду, Бриселу итд.

Конкретан пример таквог паралелног, али са истим идеолошким и политичким оквиром деловања на бугарско-српској сцени је изградња нигеријске престонице Лагоса у првој и независној деценији седамдесетих година прошлог века. Шта је то есенцијално и практично у овој сарадњи?

Народна Република Бугарска је несумњиво најактивнија у трговању и предузимању спољнотрговинских, научно-техничких и разменских иницијатива са трећим земљама, као савезник СССР-а у Источној Европи.⁵ Разлози за ову активност су сами по себи огромна и веома важна тема која је само делимично истражена. Ова позиција Бугарске на локалном нивоу, у оквиру Савеза за узајамну економску помоћ, отворености и могућности за стварање сопствене мреже комерцијалних, научних и културних партнера ван социјалистичког табора, најактивнија је у правцу тзв. „револуционарних”, народних, антиколонијалних, секуларних режима који су почели да се успостављају након демонтаже колонијалних структура 1950-их и 1960-их година на Блиском истоку и пре свега у Африци. Тако се ови контакти и технолошко-економске или културно-образовне иницијативе стављају у ток класне помоћи земљама које су, иако још не социјалистичке, имале за циљ најпре политичку и антиимперијалистичку еманципацију, а потом и идеју о правичном систему расподеле природног, радног и економског потенцијала. Имали су за циљ развијање пријатељских односа са СССР-ом, социјалистичким табором и њиховим савезницима.

⁴ Народна Република Бугарска и Савезна Федеративна Република Југославија.

⁵ Христов, Христо „Империјата на задграничните дружества”, Сиела, Софија, 2015, стр. 12

Југословенски случај афричког активизма има сличну основу која се односи на антиимперијализам, класну борбу и праведну и независну расподелу државних ресурса свакој земљи. Међутим, Београд је успео да надогради општи социјалистички оквир додатном идеолошком, а тиме и политичком наградњом. Ово је оквир изван призме социјалистичко-капиталистичке опозиције у време Хладног рата, где СФРЈ, иако дистанцирана од Москве, идеолошки и духом насељава антиколонијални простор. Овај додатни оквир се зове „Покрет несврстаних”, који је имао свој први оснивачки састанак 1961. године у Београду.⁶ Нигерија није укључена у први састанак у Београду, због и даље снажног утицаја западних земаља на њену власт.⁷ Међутим, након пуча у Нигерији у другој половини 1960-их, земља је активно кренула ка зближавању са социјалистичким земљама, а нигеријско-југословенски односи су се посебно продубили након укључивања Лагоса у покрет несврстаних земаља.

Југославија је у стварној улози модела за Нигерију као пример мултиетничке федерације која има социјалистичку идеологију, али тржишне контакте са западним земљама. Овакав став је сачуван и после распада СФРЈ, овога пута као антипример који је и дан-данас често присутан у нигеријском друштву, а то је „претња да Нигерија запада у дезинтеграционе процесе по југословенском сценарију”.⁸

Да бисмо сумирали политичку страну бугарско-српских (у оквиру бугарско-југословенских) односа у Африци током деколонизације у Хладном рату, потребно је синтетизовати закључак да је идеја социјалистичког, а у афричком контексту: антиколонијална солидарност народа који се боре; чини бугарски и српски тим делом истог процеса, на истом месту и у исто време, са истим концептуалним циљевима и задацима.

То је постколонијална изградња Африке и помоћ за модернизацију новоеманципованих земаља.

Случај Лагоса у Нигерији

Нигерија је једна од највећих држава Африке са турбулентном демографском линијом развоја, која је вековима насељавала

⁶ “Belgrade declaration of non-aligned countries” (PDF). Egyptian presidency website archive

⁷ Rakove, Robert B. “Two roads to Belgrade: the United States, Great Britain, and the first nonaligned conference”. *Cold War History*. 2014, (3): 337–357

⁸ Atruma, Uche The fear of Yugoslavia experience in Nigeria, Sun, Lagos, 2016 <https://www.proquest.com/docview/1780024442?sourcetype=Newspapers> / посетено на 20.11.2023/

главни цивилизацијски коридор око реке Бенин и некадашње истоимене краљевине. Почетком 20. века Британци су ујединили различите делове Нигерије у велики протекторат Нигерије. Ова консолидација је такође довела до природних веза између самог нигеријског становништва и стварања првих антиимперијалистичких група и покрета већ 1920-их година. После Другог светског рата⁹ избио је први удар против британског утицаја, који је трајао више од месец и по дана. А врхунац ударног отпора био је трагични „Петак у Енугуу”, који је силовито и по цену многих жртава војним снагама сломљен 1949. године. Енглески одговор је био нови устав из 1951. године, који је дао ограничене облике унутрашње самоуправе, али је права независност дошла након још десет година активне мреже социјалне заштите у сеоским подручјима. Дана 1. октобра 1960. године Нигерија је постала независна држава, а тачно три године касније 1. октобра 1963. године¹⁰ проглашена је федералном републиком у оквиру Британског Комонвелта. Нови председник Азикиве је прогласио политичку независност на локалном нивоу, али потпуну синхронизацију са британском политичком динамиком, као и практично задржавање власништва над свим главним природним ресурсима и економском моћи у рукама британских компанија.

Дана 15. јануара 1966. године изведен је први војни удар под генералом Иронсијем, који, међутим, није дуго држао власт због жеље да укине федерални систем и изгради концентрисану структуру власти. То је довело до другог пуча 29. августа 1966. године, на челу са генералом Јакубом Говоном, који је успео да стабилизује позиције у нигеријском официрском корпусу и обезбеди подршку социјалистичког табора за очување федералне структуре Нигерије. Такође, пролази скоро 3 године грађанског рата, јер се на истоку формира сепаратистичка република Биафра.¹¹

Дана 15. јануара 1970. године успостављен је мир, а у мају исте године успостављени су и дипломатски односи са Бугарском. Југославија је успоставила односе са Нигеријом током формалне независности 1960. године.

⁹ Већ 1945. године.

¹⁰ Каменов, Евгений „Африка”, Партиздат, София, 1973, стр.384-395

¹¹ Исто, стр. 384-395.

Бугарски допринос у културној инфраструктури

Бугарски програм подршке развоју деколонизованих земаља, у конкретном случају Нигерије, почео је 1972. године посетом нигеријских специјалиста Софији. Циљ је да се привуче тим познатог бугарског архитекте Стефана Колчева, који је аутор Палате спортова у граду Варна, поморској престоници Бугарске. Познат је по свом иновативном приступу пројектовању и изградњи зграда. Колчев је радио у различитим областима архитектуре, укључујући јавне зграде, културне центре и стамбене комплексе. Познат је по пажљиво конструисаној визији функционалности својих зграда, док тежи лепоти и иновацијама у дизајну.¹²

Постигнут је договор и поводом Другог светског фестивала афричке уметности и културе, који ће бити одржан у Лагосу, донета је одлука о изградњи зграде Позоришне уметности.

Сама зграда Националног позоришта налази се у области „Лили Понд” у Лагосу. Зграда је увећана копија једне од првих грађевина на свету у облику хиперболичног параболоида – Палате спортова у Варни. Био је тражен иновативан дизајн за позориште и Дом културе. Форму комплекса мештани замишљају у облику старе круне племена Јоруба и са генералском капом генерала Олусегуна Обансанџоа, за време чије управе је потписан уговор о реализацији позоришта. Зграду је Техноекспортстрој морао да изгради за рекордне 2 године – од 1973. до 1975. због отварања фестивала 1977. године.

Функционално, структурно и архитектонско јединство комплекса је наглашено импресивном величином зграде пречника 200м и висине 34м. Бетонски рамови чине прстен на чијем врху се налази кровна конструкција.

Унутрашњост позоришта је украшена скулптурама и сликама домаћих аутора. У главној сали се могу одржавати различити догађаји: концерти, фестивали, спортска такмичења, биоскопске пројекције итд. Опремљен је једном од првих окретних бина у овом делу света, чиме је обезбеђен сценски простор са 600 места. Поред главне сале, две биоскопске сале са по 700 места и два изложбена простора заузимају укупну површину од 4000 квадратних метара. Позориште има паркинг који може да прими 2.000 аутомобила и 200 аутобуса, као и ресторан за 1.000 људи.¹³

¹² Интервју са архитектом Еленом Балабанском.

¹³ Види: „Архитектура”, САБ, Софија, бр. 3 от 1977г.

Југословенски допринос привредној инфраструктури

Године 1973. Нигеријско федерално министарство инфраструктуре расписало је тендер за изградњу новог сајма. У том тренутку, пројекат урбанистичког развоја седам градова у држави Кано био је у завршној фази, а чувени српски архитекта из Југославије Бојовић позван је да пређе из Кана у Лагос и види да ли је могуће учествовати на конкурс. Упркос томе што има само две недеље за израду овако детаљног дизајна, његов дизајн побеђује на такмичењу. Док се о условима уговора преговара са нигеријском владом, Бојовић мора да окупи тим и изради стратегију за пројектовање и изградњу сајма за мање од три године. Предлог конкурса укључује два аспекта специфична за Бојовићеву праксу и приступ: деликатну интерпретацију контекста у просторној организацији, под јаким утицајем знања прикупљеног током две године теренских истраживања за пројекат у нигеријској провинцији, која се види углавном у урбанистичком плану сајма и отвореној интерпретацији програма. Притом се не задовољава само постављањем програмских захтева у простор, већ их обогаћује кроз свој предлог пројекта. Ова два аспекта, дубоко укорењена у просторној шеми пројекта, одређују његову будућу употребу и превазилазе резултате које је сам Бојовић замислио.

Изградња сајма је почела у јулу 1974. године, месец дана након потписивања уговора, а израда пројекта је почела истовремено са припремним грађевинским радовима и набавком материјала и механизације. Пројектовање мора узети у обзир и координирати све аспекте извођења и кратке рокове. Док се терен припрема и трансформише из мочваре у простор за градњу, артикулише се стратегија, осмишљавају главни конструктивни елементи и постаје могуће започети процес пројектовања истовремено са изградом оплата за префабрикацију. Основни принцип су тзв. „лего“ делови, што значи да су сви елементи произведени на различитим локацијама – неки у Југославији (као што је челична конструкција), а други на лицу места у процесу префабрикације – могу се преуредити како би се задовољиле потребе на терену које се брзо мењају.

Сајам је званично отворио своја врата у новембру 1977. године, нешто више од три године након почетка изградње на укупно 120.000 квадратних метара.¹⁴ Структуриран је као мали град, а

¹⁴ Sekulic, Dubravka, Krstic, Katarina, Dolinka, Andrej “tri tacke oslonca. Zoran Bojovic”, MSU, Beograd, 2013, стр. 62-63

поред изложбених павиљона и изложбеног простора на отвореном, комплекс обухвата и хотел и студентски дом, конференцијску салу и вртић. За овако сложен пројекат као што је Међународни сајам привреде у Лагосу, „Енергопројект” мора да ангажује читав низ различитих специјализованих компанија и стручњака, а главни извор добављача и (под)подизвођача материјала и стручне радне снаге је Југославија, а тек после као извор се сматра исцрпљеност ових компанија из других земаља. Дакле, ширење „Енергопројекта” и његово глобално присуство није од користи само за компанију, већ и за друга предузећа у Југославији и за целу југословенску привреду. Неквалификована радна снага се регрутује локално (у Африци) или се доводи из Пакистана (на Блиском истоку).¹⁵

Градилишта у Африци често подсећају на кампове за обуку, јер се едукацији локалног становништва, радника и будућих стручњака посвећује посебна пажња. Ово је делимично мотивисано осећајем солидарности који Југославија и Бугарска покушавају да негују међу „Трећим светом”, тј. земљама у развоју.

Бугарско-југословенска делатност у корпоративном облику

„Техноекспортстрой” је бугарска компанија основана 1967. године¹⁶, а „Енергопројект” је југословенски, основан 1951. године.¹⁷ Историја спољнотрговинских односа и иницијатива две земље током хладноратовског периода значајно се разликује. Има различито порекло, услове, структуру и исходе. Али у случају активности у Африци, паралеле су изузетно велике.

Обе компаније имају за циљ да ангажују стручне тимове из НРБ, односно СФРЈ за рад у иностранству. Ова посвећеност се прати у два главна правца:

- Извоз експертског потенцијала у циљу подршке изградњи постколонијалних, односно антиимперијалистичких земаља у тзв. „трећем свету”. То је заједничка идеолошка и политичка основа која везује све социјалистичке земље са

¹⁵ Исто, стр. 177.

¹⁶ Григорова, Ирина „Задгранично строителство на „Техноекспортстрой” през 60-те – 80-те години на XX в./ сп. „История” бр.6/ 2020, стр.589-607

¹⁷ Sekulic, Dubravka Constructing Non-aligned Modernity: the Case of Energoprojekt /https://www.academia.edu/2542020/Constructing_Non_aligned_Modernity_the_Case_of_Energoprojekt/ посетен на 25.11.2023

- онима које су у другој половини 20. века постепено почеле своју формалну еманципацију од своје колонијалне метрополе, тј. углавном у региону Блиског истока и Африке. Латинска Америка и њене левичарске владе које сарађују у различитом степену и везе са совјетским блоком, СФРЈ или другим комунистичким земљама су још један феномен везан не толико за одвајање од шпанског колонијалног центра, колико за близину и утицај Сједињених Америчких Држава.
- Друга општа карактеристика, осим идеолошке основе, везана је за мрежу тзв. „спољнотрговинских предузећа”, које је СФРЈ због своје специфичне отворености, али и НРБ после 1962. почела да се гради. Социјалистичка помоћ која се пружа антиимперијалистичким земљама на Блиском истоку и у Африци такође се каналише у тржишној форми. Ови тржишно-трговински односи у суштини омогућавају јачање самих социјалистичких економија достизањем нових тржишта и њиховим делимичним освајањем на рачун старих британских, француских или других корпоративних структура у различитим индустријама: урбанистичком планирању, инжењерству, војно-индустријском комплексу, војном инжењерству, индустријској инфраструктури, технологијама, образовању и култури.

Закључак

Бугарско-српски односи имају своју вишевековну историју, али у јеку Хладног рата и драматичног 20. века, који је изазвао низ потешкоћа и у билатералним односима, важно је да се ти односи у потпуности разумеју. Такође, и да се анализирају и други случајеви синхроне бугарско-нигеријске и југословенско-нигеријске сарадње 1970-их око изградње два од најважнијих објеката убрзо проглашене независне Нигерије, а то су:

- Палата културе и спорта, која је 1977. године била домаћин једног од најзначајнијих форума за културни идентитет нове Нигерије: Други светски фестивал афричке културе и уметности;
- Међународни сајам у Лагосу, који је симболична, али и до данас активна локација за привредну и комерцијалну инфраструктуру (а потом и изградњу) независне нигеријске привреде.

НРБ и СФРЈ сарађују мимо протоколарних састанака и политичких канала, али се на „трећој фази” дефакто одвија билатерални дијалог на стручном, техничком, али и идеолошко-политичком нивоу о процесима деколонизације.

С друге стране, ови односи између бугарског и српског представништва могу се сагледавати у другом контексту, не кроз призму идеолошке блискости, већ кроз тржишну утакмицу „Техноекспортстроја” и „Енергопројекта”.

Без обзира на угао гледања, ова дешавања су важан елемент у разумевању динамике и различитих појава случајних или планираних сусрета, размена и акција у контексту билатералних односа.

ЛИТЕРАТУРА

АРХИВСКИ ИЗВОРИ

1. ЦДА, Ф. 1Б; оп. 5; а.е. 419 (Протокол от Мартенския пленум на ЦК на БКП от 1963г.)

МОНОГРАФИЈЕ, ЧЛАНЦИ И ИСТРАЖИВАЊА

1. „Архитектура” сп., САБ, София, бр. 3 от 1977г.
2. Григорова, Ирина „Задграничното строителство на „Техноекспортстрой” през 60-те – 80-те години на XX в./ сп. „История” бр.6/ 2020
3. Каменов, Евгений „Африка”, Партиздат, София, 1973
4. Нешович, Слободан, Бледски споразуми Тито—Димитров, Глобус, Загреб, 1979
5. Христов, Христо „Империята на задграничните дружества”, Сиела, София, 2015
6. Rakove, Robert B. „Two roads to Belgrade: the United States, Great Britain, and the first nonaligned conference“. Cold War History. 2014, (3)
7. Sekulic, Dubravka, Krstic, Katarina, Dolinka, Andrej “tri tacke oslonca. Zoran Bojovic”, MSU, Beograd, 2013
8. Stanek, Lukasz, “Architecture in Global Socialism: Eastern Europe, West Africa, and the Middle East in the Cold War”, Princeton Press, 2020
9. Weston, Richard “Modernism”, Phaidon Press, London, 1996

ИНТЕРНЕТ ИЗВОРИ

1. Atruma, Uche The fear of Yugoslavia experience in Nigeria, Sun, Lagos, 2016 <https://www.proquest.com/docview/1780024442?source=Newspapers> / посетено на 20.11.2023/
2. „Belgrade declaration of non-aligned countries“ (PDF). Egyptian presidency website archive / посетен на 20.11.2023/
3. Sekulic, Dubravka Constructing Non-aligned Modernity: the Case of Energoprojekt /https://www.academia.edu/2542020/Constructing_Non_aligned_Modernity_the_Case_of_Energoprojekt/ посетен на 25.11.2023

ИНТЕРВЈУ

1. Интервју с арх. Елена Балабанска, проведено на 25.09.2023г.

Посебно се захваљујемо на непроцењивој подршци, помоћи и саветовању колегама Елени Балабанској, Јелици Јовановић, Сањи Хорватинчић и Андреју Долинки, као и екипама изложбе „Бугарска архитектура у иностранству” и „Три тачке ослонаца”.

Радослав Илиев

ПОДДЕРЖКА БОЛГАРСКИХ И ЮГОСЛАВСКИХ ИНИЦИАТИВ ПО «СТРОИТЕЛЬСТВУ» АФРИКИ В ГОДЫ ХОЛОДНОЙ ВОЙНЫ. АРХИТЕКТУРНЫЕ МОДЕЛИ И ПОЛИТИКА ДЕКОЛОНИЗАЦИИ

Аннотация: *Болгарско-сербские отношения имеют многовековую историю, но после Холодной войны и драматического XX века, вызвавшего ряд трудностей и в двусторонних отношениях, важно, чтобы эти отношения были полностью поняты. Также проанализировать другие случаи синхронного болгаро-нигерийского и югославско-нигерийского сотрудничества в 1970-х годах в отношении строительства двух важнейших зданий будущей независимой Нигерии, а именно:*

- Дворец культуры и спорта, где в 1977 году состоялся один из важнейших форумов культурной самобытности новой Нигерии: Второй Всемирный фестиваль африканской культуры и искусства;*
- Международная ярмарка в Лагосе, которая является символическим, но все еще активным местом создания экономической и коммерческой инфраструктуры (а впоследствии и строительства) независимой нигерийской экономики.*

Ключевые слова: *Болгария, Югославия, холодная война, Африка, деколонизация*